

**RUSYA'DA VE OSMANLI'DA ASKERİ REFORMUN
PARADOKSU: "ARALIKÇILAR" (DEKABRİSTLER) VE
"FEDAİLER"**

**THE PARADOX OF THE MILITARY REFORM IN THE
RUSSIAN AND OTTOMAN EMPIRES: "THE
DECEMBRISTS" AND "THE SOCIETY OF SELF-
SACRIFICERS (THE FEDAIS)"**

Merve İrem YAPICI¹

ABSTRACT

Military structures and reforms of the Ottoman Empire and the Tsardom of Russia resemble each other, as well as many aspects of their historical development. Two states worked to strengthen their monarchies with military reforms through the adaptation of West's military institutions, weapons and war techniques. They failed in their efforts because they did not manage to perform West's economic and political transformation. Military reforms that were made without transforming the established order literally led to the emergence of army corps threatening the established order. At this point, the Tsardom of Russia criticized the Ottoman Empire for being late in its military reformation efforts and being non-Western. However, despite the Tsardom's claims of sharing the European identity since the reform of Petro I in the 18th century, this claim lost its validity due to the lack of any concomitant economic transformation that Europe had experienced in the 19th century. In the same century, the Decembrists' revolt of Russia showed that the reformed military structure which had been established to strengthen

¹ Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, merve.yapici@adu.edu.tr.

* Makale Geliş Tarihi: 27.03.2016
Makale Kabul Tarihi: 26.04.2016

the central authority became the focal point of the centrifugal movements, similar to the case of the “Kuleli Incident” in the Ottoman Empire.

Keywords: The Decembrists, the Society of the Self-Sacrificers (the Fedais), Streltsy, the Janissaries.

ÖZ

Tarihsel gelişimleri birçok noktada birbirlerine benzetilen Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusyası, askeri yapıları ve ıslahatları açısından da benzerlik taşımaktadırlar. Monarşik yapıyı, Batı'nın askeri örgütlenmelerini, silahlarını ve savaş tekniklerini örnek alarak, askeri ıslahatlarla güçlendirmeye çalışan her iki devlet, Batı'nın ekonomik ve siyasal anlamdaki dönüşümünü gerçekleştiremedikleri için bu ıslahat çabalarında başarısız kalmışlardır. Düzeni tam anlamıyla değiştirmeden yapılan askeri yenilikler, bir süre sonra düzeni tehdit eden orduların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu noktada Osmanlı'yı askeri ıslahat çalışmalarında geç kalmakla ve Batılı olmamakla eleştiren Çarlık Rusyası, 18. yüzyılda I. Petro tarafından gerçekleştirilen reformlarla Avrupalı olduğu iddiasına sahip olsa da, 19. yüzyılda Avrupa'nın yaşadığı ekonomik dönüşümü yaşayamadığı için bu iddiası geçerliliğini kaybetmiştir. Aynı yüzyılda ülkede patlak veren *Aralıkçıların* isyanı, Osmanlı'daki Kuleli Vaka'sı gibi, merkezi güçlendirmek amacıyla yenilenmiş askeri yapının merkez karşıtı hareketlenmelerin odağı haline dönüştüğünü göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Aralıkçıları, Fedailer, Kuleli Olayı, Streltsy, Yeniçeriler.

GİRİŞ

Çarlık Rusyası ile Osmanlı İmparatorluğu, Asya ile Avrupa arasında konumlanmış coğrafyada, Bizans ve Moğollar gibi dış güçlerin oluşturduğu benzer etkiyle, benzer yönetim şekillerini, kurumları ve toprak sistemini benimsemiş devletlerdir. Bu benzerlik özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda göze çarpan mücadelelerini engelleyememiştir. Tarih sahnesinde belirmesi ve genişlemesi Çarlık Rusyası'ndan 100 yıl kadar önce gerçekleşen Osmanlı, Batı'ya, Ortodoksların ve Slavların yaşadıkları alanlara doğru genişlerken, onu geriden takip eden Rusya, ters istikamete Müslümanların ve Türklerin

yaşadıkları alanlara doğru genişlemiştir. Bu durumdan dolayı birbirlerinden tehdit algılayan iki devlet, kuzey-güney istikametinde genişleme sahaları çakışınca, 17. yüzyıldan itibaren askeri bir mücadele içine girmişlerdir.

Söz konusu askeri mücadelede, Osmanlı'yı kurumsallaşma konusunda geriden takip eden Rusya, daha erken bir zaman diliminde gerçekleştirdiği askeri reformların da bir sonucu olarak öne geçmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı'ya karşı genel olarak askeri üstünlük sağlayan Rus İmparatorluğu, Osmanlı'nın dağılma sürecini hızlandıran dış unsurların başında gelmiştir. Osmanlı'nın 19. yüzyılda askeri reform sonrasında sağlayamadığı askeri başarıyı, Rusya 18. yüzyıldaki reformları sonrasında sağlamış görünmektedir. Ancak, yenilenmiş askeri yapı, Çarlık yönetimine kalıcı zaferler sağlayamamıştır. Zira 1853 Kırım Savaşı'nda Osmanlı'ya karşı alınan yenilgi, askeri modernizasyon çabalarının yetersiz kaldığını gösteren ilk örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. 1905 yılında Japonya'ya karşı yapılan savaş ise, hem mağlubiyeti hem de ordu içinde devrimci ruhun yükselişini beraberinde getirmiştir. Bu devrimci ruh, 1917'de Çarlığı yıkan devrim sürecinde daha güçlü bir biçimde açığa çıkmıştır.

Çalışmanın amacı, Osmanlı ve Rus askeri yapılarını ve reformlarını kıyaslayarak, her iki devlet açısından askeri yenilenmenin sonuçlarını tartışmaktır. Ulusal ve uluslararası literatürde tarafların askeri örgütlenmelerini ve reform süreçlerini kıyas eden çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalarda geç modernleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan yetersiz reform süreçlerinin yarattığı sonuçlar örnek olaylar bağlamında ele alınmamıştır. Çalışmada, ıslahat hareketlerinin sonuçları iki örnek olay/grup olan *Fedailer/Kuleli Vaka'sı* ve *Aralıkçılar/Aralıkçılar İsyanı* üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

1. MODERNLEŞMEDE "GEÇ KALANLAR": RUSYA VE OSMANLI

Geleneksel kırsal toplumların çağdaş endüstriyel toplumlara dönüşüm süreçlerindeki temel dinamikleri açıklamaya odaklanan modernleşme teorileri (Mironov, 2012: 433), ikinci Dünya Savaşı sonrası birkaç on yıl sosyal bilimlerin alanında önemli etkiler bırakmıştır (Jiafeng, 2009: 72). Bu etkiler bazı araştırmacılara göre modernleşmenin aynı zamanda dünya genelinde gelişen bir sosyal hareket olmasından (ve bu duruma bağlı olarak modernleşmenin teorisi ve pratiği arasındaki yakın ilişkiden) (Fangjun, 2009: 8), bazılarının göre ise teorinin Batı tarafından bir politik işlevi yerine getirme amacıyla etkin bir biçimde desteklenmesinden kaynaklanmıştır (Gilman, 2003: 5; Haque, 1999: 72). İkinci grup araştırmacılara göre, modernleşme teorilerinin üretilmesinin temel nedeni, dekolonizasyon süreci sonrasında, ilk bağımsızlık yıllarını yaşayan ülkelerin komünist ideolojilerin etkisine girmelerini engelleyebilmektir. Bu bağlamda

onlara, SSCB'ye karşı geliştirilen "çevreleme politikası"nın bir yan unsuru olarak işlev görecek, kalkınma hedefini merkeze alan bir rota önerilmiştir (Haque, 1999: 72).

Ana akım modernleşme teorileri, modernleşme konusunda Batı modelinin evrensel geçerliliğini varsaymıştır. Örneğin, Daniel Lerner, bir tarihsel gerçek olarak Batı gelişme modelinin, farklı kimlik özelliklerine sahip olsa da tüm diğer toplumlarda geçerli olabileceğini iddia ederken (Lerner, 1968: 45-46); aynı yaklaşımı Talcott Parsons, ABD toplumunu modernleşmenin örnek halkı halinde sunarak tekrarlamıştır (Dillon, 2010: 169). Bir başka ifadeyle, ana akım modernleşme teorileri, gelişmekte olan toplumların, Batı toplumlarını takip edip onlarla benzer aşamalardan geçerek, geleneksel toplumdan modern endüstriyel topluma ulaşabilecekleri mesajını vermeye odaklanmıştır (Peet ve Hartwick: 2015: 132). Bu yaklaşım, Batı'yı takip etme konusunda başlangıç noktası olarak teknolojik gelişmeyi almıştır (Kongar, 2000: 228). Ülkelerin ekonomik gelişmesinin teknolojik gelişmelerin ürünü olduğunu iddia etmiştir (Andersen ve Taylor, 2008: 252). Endüstriyel teknolojilerin gelişimiyle birlikte modernleşmenin; hukuk devleti, sivil toplum, kitle iletişim araçları, artan okuma yazma oranları gibi politik, kültürel ve sosyal mekanizmaların oluşumuna yol açacağını varsaymıştır (Gilman, 2003: 5; Mironov, 2012: 87). Son tahlilde, Seymour Martin Lipset'te açıkça görüldüğü gibi, ekonomik gelişmişlik düzeyi ile demokrasi düzeyi arasında bir bağlantı olduğunu iddia etmiştir (Lipset, 1963: 31).

Bu ana akıma karşılık, modernleşme teorilerinin içinde yer alıp, her toplum için geçerli bir modernleşme reçetesi olmadığı fikrini işleyen yaklaşımlar da bulunmaktadır. Marion J. Levy'nin başlangıcını oluşturduğu bu yaklaşımı (Kongar, 2000: 233), Shmuel N. Eisenstadt'ta da görmek mümkündür. Eisenstadt, "çoklu moderniteler" kavramı çerçevesinde modernitenin farklı yerlerde farklı biçimler alabileceği, hatta aynı toplumlardaki farklı gruplarda bile modernitenin özelliklerinin ve gücünün farklı olabileceği fikrini ileri sürmüştür (Eisenstadt, 2000: 2-3; Ze'evi ve Toledano, 2015: 10). Alexander Gerschenkron ise modernleşme sürecinin temel dinamiklerinin toplumdan topluma değişebilir olduğunu vurgulayarak, Batı'da modernleşme sürecinde kullanılan araçlardan farklı araçlarla gerçekleştirilen modernleşme denemelerini açıklamaya odaklanmıştır. Gerschenkron modernleşme bağlamında devletleri, endüstrileşmiş ve geç kalanlar (geç endüstrileşmiş devletler) olarak gruplandırmıştır. Rusya ve Almanya gibi devletleri geç kalanlar kategorisinde değerlendiren Gerschenkron, endüstrileşmiş devletlerde girişimcilerin elinde biriken endüstriyel sermayenin bu devletlerde katılım bankaları ve devlet gibi

araçlarla oluşturulmaya çalışıldığını vurgulamıştır (Gerschenkron, 1962: 11-21; Snyder, 1994: 182-183). Ona göre, geç kalanlar, erken endüstrileşmenin kendiliğinden oluşan kurumlarını ikame edecek kurumlar oluşturarak modernleşmeye çalışmışlardır (Snyder, 1994: 183).

Bu çalışmada, Gerschenkron'un yaklaşımından yola çıkılarak geç kalanlar kapsamında değerlendirilen Rusya ve Osmanlı'daki modernleşme süreçleri askeri reformlarla sınırlandırılarak tartışılmaktadır. Geç kalmanın bir sonucu olarak, devlet eliyle gerçekleştirilen reform çabalarının toplumun pek çok kesiminde yarattığı baskılar, her iki devlette de kendisini göstermiştir². Gerschenkron'un da belirttiği gibi, askeri sektördeki yatırımları hızlandırmak için vergiler aracılığıyla halkın üzerindeki baskının arttırılması, reform sürecine muhalefeti beraberinde getirmiştir (Snyder, 1994: 183). Batı'nın erken endüstrileşmiş devletlerinde güçlü bir burjuvazi aracılığıyla gerçekleşen ekonomik, siyasi, askeri ve toplumsal dönüşüm, burjuvazisi gelişmemiş her iki devlette de monarşik yönetimler eliyle gerçekleştirilmeye çalışılmış, reform sürecinde artan devlet baskısı karşıt hareketler doğurmuştur. Batı'da modernleşme liberalizm ile aynı doğrultuda ilerlerken, Rusya ve Osmanlı'da askeri modernleşme süreci, otokrasiyi güçlendirerek liberal hareketlenmeleri muhalifletirmiştir.

2. OSMANLI'DA VE RUSYA'DA REFORM ÖNCESİ ASKERİ YAPI: BENZER METOTLAR, BENZER ORDULAR

15. ve 17. yüzyıllar arasında dünyanın en iyi organize edilmiş, donatılmış ve finanse edilmiş orduları arasında yer alan Osmanlı ordusu, esas itibariyle bir yandan eyaletlerde tımar yöntemiyle oluşturulmuş sürekliliği olmayan süvarilerden, öte yandan merkezde devşirme sistemi ile oluşturulmuş, daimi ve büyük bir kısmını piyadelerin oluşturduğu Kapıkullarından meydana gelmekteydi (Agoston, 2011: 290-293). Osmanlı'da yerleşik kültüre geçiş sürecinde, piyade güçleri yeniliğin, süvari ise genellikle geleneğin temsilcisi olarak kabul edildi. Zira "eyalet askeri", Kapıkulu askerine kıyasla, herhangi bir yenilik içermeyen çok daha eski ve yaygın bir askeri örgütlenmenin ürünüydü (Belge, 2008: 182-183). Abbasi, Bizans, Sasani ve Selçuklu devletlerinde farklı isimler altında uygulanan ve köklü bir geçmişe sahip olan tımar sistemi (Ortaylı, 2008: 124-125), Osmanlı'nın henüz ilk yıllarında oluşturmuş olduğu yaya ve

² Boris Mironov'un ifade ettiği gibi, başarılı modernleşme durumlarında bile, modernleşme nüfusun farklı kesimlerinde mahrumiyetler veya eziyetler yaratabilmiştir. Modernleşme, çoğu durumda oluşturduğu faydaları derhal ve eşit bir biçimde dağıtmamıştır. Ayrıca toplumun farklı unsurlarının modernleşmesi eşzamanlı olarak gerçekleşmemiştir. Tersine, örneğin bazı sektörler yahut toplumsal gruplar diğerlerinin sırtından gelişebilmiştir. Bu durum toplumda çelişkiler ve çatışma ortamları yaratmıştır (Bkz. Mironov, 2012: 433).

müsellem askeri örgütlenmeleri ile de benzerlik göstermekteydi. Buna karşı devşirme sistemi, Osmanlı'dan önce Eyyubiler ve Memlukler tarafından uygulansa da, bu sistemin Osmanlı'da uygulanma biçimi öncüllerinden farklı özellikler içerdiği için, bu sistemin sonucu olan Kapıkulu askeri Osmanlı'nın getirdiği önemli bir yenilik olarak yorumlanabilmişti (Belge, 2008: 177-182).

Batı Avrupa'da bir benzeri olmadığı için Avrupalıların ilgisini çeken devşirme sistemi, sultanın gayrimüslim kullarına devletin en güçlü kadrolarına ulaşma şansı tanımış; onları, hükümetin nakit ücret karşılığı çalışan maaşlı hizmetkârlarına dönüştürmüştür (Hale, 2003: 3). Belli kıstasları³ karşılayan ve bir kısmı savaş esiri olan Hıristiyan çocukların toplanarak Müslümanlaştırılmaları ve sonrasında Müslüman-Türk çiftçi ailelerin yanına gönderilerek Türkçeyi ve İslam'ı öğrenmeleri esasına dayanan bu sistemde, dönüştürülen çocuklardan asker ve bürokrat olarak faydalanılmıştır. Böylelikle imparatorlukta yaşayan gayrimüslim nüfusa toplumda yükselme şansı tanınırken, padişaha minnet duyan bir askeri ve siyasi elitin oluşumu hedeflenmiştir. Bu yöntemle tamamen padişaha bağlı bir askeri birlik ve Kapıkulu Ocakları'nın bir parçası olarak kurulan yeniçeriler, bir taraftan merkezde padişahın muhafızlığını üstlenmişler, öteki taraftan fetihlerde önemli bir askeri güç olarak mücadele etmişlerdir. Üstelik kılıç, kalkan, ok ve yay gibi geleneksel savaş araçlarını kullanan tımarlı sipahilerin aksine, tüfek gibi ateşli silahları kullanabilme yetileri ordu içinde giderek önem kazanmalarına yol açmıştır (Elibol, 2009: 23). Kanuni Sultan Süleyman devrinde (1520-1566) 12.000 olan sayıları, I. Ahmet devrinde (1603-1617) 47.000'e ulaşan yeniçeriler (Özkaya, 1985: 28), tımarlı sipahilerin merkezi otoriteyi sarsan tavırlarından dolayı Osmanlı taşrasında giderek daha fazla sayıda görevlendirilmişler (Bilgin ve Ekin, 2007: 219), tımar sisteminin bozulmasına bağlı olarak sayıca güçlenmişlerdir.

Osmanlı ordusunun ikinci kolunu oluşturan "eyalet askeri", yıllık geliri 20.000 akçaya kadar ulaşan arazilerin mülkiyet değil, ancak tasarruf hakkının asker yetiştirme karşılığında devredilmesi yöntemi sonucunda ortaya çıkmıştır. Topraktan elde edilen vergi geliri oranında asker yetiştiren tımar sahibi, bu askerlerin donanımından, atlarından ve silahlarından sorumlu olmakta, askeri görev ve sorumluluklarını layıkıyla yerine getirdiği takdirde arazi gelirinin kullanım hakkını sürdürebilmektedir (Belge, 2008: 181-182). Askeri güçleri yerelleştirmesi ve sınırlı bir vergi matrahı ile büyük bir ordu kurma sorununu

³ Devşirilen çocukların 8-18 yaş aralığında olması gereklidir. Kentlerde yaşayanlar, manastır öğrencileri ve bir zanaatta çalışanlar devşirilemez. Ayrıca köyünde daha ayrıcalıklı kabul edilen ailelerden ve tek erkek çocuğun bulunduğu hanelerden çocuk alınmaz (Ortaylı, 2008: 241; Belge: 2008: 180).

çözmesi bakımından Avrupa feodalizmine benzetilen bu sistem, özünde ondan oldukça farklıdır. Zira tımar sahibi, toprağın mülkiyetini kazanamadığı gibi, tımar hakkını miras bırakmamaktadır. Devlet, mülkiyetinde bulundurduğu toprağı sipahiye, en azından teorik olarak, ancak yaşamı boyunca kiralamaktadır. Bu durum, sipahinin yerel askeri gücünü yerel siyasal güce aktarmasını zorlaştırmakta (Goffman, 2002: 81), padişahın Osmanlı Beyliği'nin ilk yıllarında süvarilerin büyük bir kısmını kontrol eden aristokrasiden bağımsızlaşmasına yol açmaktadır (Agoston, 2011: 292).

Tımarlı sipahilerin personel güçlerinde yaşadıkları değişikliklerin tarihleri ve sayısal verileri açık biçimde saptanamasa da, güçlerinin zirveye ulaştığı 16. yüzyılın son çeyreğinde 83.550 kişilik bir güce ulaştıkları, silahlı muhafızların da dâhil edilmesiyle sayılarının 100.000'i aştığı bilinmektedir. Ancak eyaletlerin bir anda tüm sipahileri seferber etmesinin imkânsızlığı, herhangi bir operasyonda sayılarının en fazla 40.000-50.000 civarında kalmasına yol açmıştır (Uyar ve Erickson, 2009: 55). Özellikle padişahın bizzat dâhil olmadığı nispeten ufak çaplı operasyonlarda, seferber edilen asker sayısının düşük kaldığı tespit edilmiştir (Murphey, 1999: 41).

15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı ordusunun bu iki kanatlı yapısının bir benzeri Moskova Knezliği'nde bulunmaktaydı. 16. yüzyılın sonuna kadar askeri gelişimi Osmanlı'ya benzetilen Moskova Knezliği, Osmanlı'nın askeri stratejilerini kendine model alarak güçlenmeye çalıştı (Agoston, 2011: 315). Moskova'da uygulanan *pomestie* sisteminin Osmanlı'daki tımar sisteminden örnek alındığı iddiası, bu yargıyı güçlendirmekteydi (Agoston, 2011: 291). 1480'lerde Moskova devletini birleştirme çabası içine giren III. Ivan, yerleşmenin önüne geçebilmek için Novgorod *boyar*larının (toprak sahibi/aristokrasi) miras yoluyla intikal etmiş arazilerine el koyarak, bu arazileri askeri hizmet karşılığında sadık hizmetkârlarına bırakmış ve tımar benzeri *pomestie* sistemini yaratmıştı. Toprak üzerindeki tasarrufun askeri hizmete bağlı olduğu bu sistemde, *pomestie*lerin sahibi olan *pomeşçikler*, 16. yüzyılın ortaları itibariyle yaklaşık 25.000 atlı askeri ellerinde bulduran orta sınıf mensuplarıydı (Hammond, 2009: 1-2). Tıpkı tımar sisteminde olduğu gibi, arazi mülkiyetinin devlette kaldığı bu sistemde, her bir askeri memur, hizmeti süresince toprağın kullanım hakkını elinde tutuyor, sonrasında bu hakkı hizmeti devam ettiren subaya devrediyordu (Vernadsky, 2011: 134). 1556'da yapılan düzenleme uyarınca her 100 *çetvertlik*⁴ alan için 1 atlı asker yetiştirme yükümlülüğü bulunan *pomeşçikler* (Martin, 2012: 23), bu yükümlülüklerini yerine getiremedikleri takdirde tımar sistemindeki gibi toprak üzerindeki haklarını kaybetmekteydiler.

⁴ Çetvert, 4.1 dönüme eş gelen bir ölçüdür.

Hükümdarın beylere ve onların özel ordularına bağımlılığını kırmayı amaçlayan bu sistemde, miras yoluyla intikal eden diğer arazilerin aksine, *pomeşçik*lerin tasarruf ettikleri araziye satma ya da ipotek altına alma hakları bulunmamaktaydı (Agoston, 2011: 291-292).

Pomestie sisteminin, pek çok ortak özelliği bulunan tımar sisteminden esinlendiği düşüncesinin yanında, bu sistemin Rusya'da henüz 14. yüzyılın başlarında bulunan "koşullu arazi sahipliği" uygulamasının bir devamı olduğu iddiası da bulunmaktadır. Bu bağlamda bazı tarihçiler *pomestie* sistemini Bizans, Selçuklu ya da Osmanlı gibi Rusya dışı kaynaklara, bazı tarihçiler ise doğrudan eski (apanaj) Rusya'ya ve onu yöneten Moğollara dayandırmaktadır (Hammond, 2009: 3-4). Ancak kaynakları ne olursa olsun gerek *pomestie* gerekse tımar sistemlerinin, aristokratlardan ziyade monarka bağlı yarı-sürekli güçler oluşturmaları bakımından benzer sonuçlar yarattıkları kabul edilmektedir (Agoston, 2011: 292).

Moskova Knezliği'nde ordunun diğer kanadını oluşturan unsur, daimi piyade ordusunun çekirdeğini oluşturan ve Osmanlı'daki yeniçeriler ile benzeştirilen *streltsy* (tüfekçi birlikleri) idi. 16. yüzyılın ortasında (tahminen 1545-1550 yılları arasında) IV. Ivan zamanında oluşturulan bu birliklerin 5000'i Moskova'da, 7000'i ise çeşitli sınır kentlerinde konuşlandırıldı (Vernadsky, 2011: 134). İki savaş arasında arazilerine geri dönen *pomeşçik*lerin oluşturduğu yarı-sürekli askeri birliklere karşı daimi piyadelerden oluşturulan bu birlik, hükümetin düzenli maaş ödeme konusundaki yetersizliğinden dolayı ticaret, zanaat ve tarım gibi ek işlerle uğraşmaya başladı (Acton, 2014: 33). Rusya'daki ilk düzenli askeri birliği oluşturan *streltsynin* masraflarının devlet hazinesi tarafından karşılanmasına karar verilmesine rağmen, mali yetersizlikler nedeniyle ödenen ücretlerin düşük olması, bu askeri birliklerin düzenli istihdamını imkânsız kıldı. Bu nedenle hizmetleri karşılığında kendilerine toprak parçaları tahsis edilerek, ticaret yapmalarına izin verildi (Çetin ve Kök, 2015: 11).

Osmanlı'daki tımarlı sipahi gibi, Moskova Knezliği'ndeki *pomeşçik* askeri, mızrak, kılıç, ok ve yay gibi ateşli olmayan silahları kullanır ve oldukça mütevazı bir donanımla savaşmak durumunda kalırken, düzenli yaya askerlerden oluşan *streltsy* birliği, tıpkı yeniçeriler gibi ateşli silahlarla donatılmıştı (Paul, 2004: 16-20). İlk olarak 1552'de Kazan'ın fethinde kullanılan bu birlik, 17. yüzyılın sonlarına doğru polis gücü, yabancı üst düzey yetkilileri koruma amaçlı özel askeri birlik, çarın koruyucu muhafızları ve hatta itfaiye birimi olarak da görev yapmış, gerçek bir askeri güçten çok jandarma ya da zabıta gücü olarak görülmeye başlanmıştı. Bu ek görevleri ve savaş alanında uyguladığı taktik, *streltsyi* Batı Avrupa'daki tüfekçi birliklerden farklı kılmaktaydı. Zira birlik,

yeniçerilere benzer biçimde, meydan savaşlarına katılmaktan çok, belirli bir alana konuşlanmış düşmana karşı hendek gibi setler yardımıyla üstünlük sağlamayı tercih etmekteydi (Paul, 2004: 21-22; Agoston, 2011: 295).

Ateşli silahların kullanımı konusunda Osmanlı, 15. ve 16. yüzyıllarda Moskova'nın önünde yer alarak ona model teşkil etmiştir. Örneğin İstanbul'u fethi sırasında kilit bir rol oynayan barut, aynı dönemde Rus ordusunda kullanılmazken; ağır top, Osmanlı etkisi sonucunda Moskova'da ancak 1560'larda üretilmeye başlanmıştır (Agoston, 2011: 294; Zarinebaf, 2011: 491). Özellikle 15. yüzyılda Moskova Knezliği'ne kıyasla daha disiplinli, donanımlı ve iyi finanse edilen bir orduya sahip olan Osmanlı, 16. yüzyılın ikinci yarısında Moskova'nın askeri kapasiteyi artırma girişimleri ile sahip olduğu üstünlüğü yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı'dan çok Batı'nın silah ve taktiklerini benimseyerek güçlenmeye çalışan Moskova, Batı'dan gelen silah ustaları ve askeri mühendislerle orduyu açarak askeri olarak yenilenmeye çalışmıştır (Agoston, 2011: 298; Çetin ve Kök, 2011: 11). Bu bağlamda iki yüzyıl boyunca askeri anlamda geriden takip ettiği Osmanlı'nın askeri yapılarını örnek alan Moskova, 17. yüzyıla doğru Batılılaşma yönündeki girişimleri ile askeri reform konusunda Osmanlı'dan erken davranmıştır.

3. RUSYA'DA VE OSMANLI'DA ASKERİ REFORM ÇABALARI: FARKLI DÖNEMLER

Rusya'da kapsamlı askeri reformlar 17. yüzyılın sonunda I. Petro zamanında gerçekleşse de, yukarıda da belirtildiği gibi onun iktidarı öncesinde Batı modeline dayalı yenileşme çabaları göze çarpmaktadır. Örneğin Polonya-Litvanya Birliği'ne karşı gerçekleştirilen Smolensk Savaşı'nın (1632-1634) hazırlıkları sırasında *pomestie* süvarilerinin yetersizliği, *streltsy* birliklerinin, yabancı paralı askerler ve subaylar tarafından desteklenmesini zorunlu kılmıştır. Öyle ki, Smolensk Savaşı'nda Rus kara ordusunun yarısını Batı'daki taktiklerle savaşan bu yabancılardan müteşekkil yeni birlikler oluşturmuştur. 13 Yıl Savaşları'nda (1654-1667) da yer alan bu yeni birliklerdeki asker sayısı, 1681 itibarıyla 80.000'e ulaşmıştır (Parker, 1996: 38). Yabancı subayların denetimindeki bu piyade ve süvari alayları, *pomestie* süvarilerinin kaldırılmasına ya da bunların yeni süvari alaylarına entegre edilmesine yol açmıştır (Agoston, 2011: 300; Hosking, 1997: 79).

16. yüzyılın ortalarında çağdaş bir ordu olarak kurulmuş olan *streltsy* ise, 1680'lere gelindiğinde yabancı askerlerin komutasındaki düzenli ordu birlikleri karşısında yetersiz durumdadır. Eğitim düzeyi düşük ve potansiyel olarak isyankâr olan *streltsy* askerleri, ücretlerini düzenli olarak alamamışlar, ticaretle

uğraşma gibi ayrıcalıklarını koruma amacıyla *Eski İnananlar*⁵ olarak adlandırılan muhalif gruba dâhil olmuşlardır (Milner-Gulland ve Dejevskiy, 1993: 81). Çar III. Theodore'un (1676-1682) ölümü ve oluşan güç boşluğunu fırsat bilerek 1682'de isyana yeltenen *streltsy* birlikleri, üç gün boyunca *boyar*ların bir kısmını öldürmüşler, bir kısmının ise evlerini yağmalamış veya yıkmışlardır (Acar, 2009: 137-138). Çar III. Theodore'un vâris bırakmadan ölümü ile tahta kimin çıkacağı tartışmalarının yaşandığı bu dönemde, bir önceki çar Aleksey'in eşlerinin aileleri olan Naruşkinler ile Miloslavskiler arasında başlayan iktidar mücadelesine dâhil olarak, Miloslavskileri desteklemişlerdir. Miloslavskiler, Çar Aleksey'in III. Theodore'dan sonra ikinci oğlu olan Ivan'ın çarlığını savunurken, Naruşkinler daha küçük olan Petro'nun çarlığından yana durmuşlar ve *streltsynin* kanlı eylemlerine maruz kalmışlardır (Hosking, 2011: 242, 254). Miloslavskilerin *streltsy* destekli darbe girişimleri, ablaları Sofya Miloslavskaya'nın naipliğinde Petro ile Ivan'ın ortak lider olarak ilân edilmeleri ile son bulmuştur (Dukes, 2013: 38-39). Ancak 1689'da *streltsynin* bir darbe hazırlığında olduğuna ilişkin duyular, Petro'nun karşı darbe organize ederek Sofya'yı hapse attırmasına ve 1696'ya kadar, bu tarihte ölen kardeşi Ivan ile birlikte ülkeyi yönetmesine neden olmuştur.

1696 itibariyle tek başına iktidara geçen I. Petro, 1698'de Avrupa'ya gerçekleştirdiği seyahat sırasında Moskova'da hükümeti devirme amaçlı *streltsy* isyanının patlak vermesi üzerine ülkeye geri dönmek zorunda kalmış ve isyanı kanlı bir şekilde bastırmıştır (Lee, 1993: 3). *Streltsynin* bu ikinci isyanı, Petro'ya askeri güçlerin reformasyonu için beklediği fırsatı sağlamış, Çar tarafından yozlaşmış ve yetersiz olarak değerlendirilen *streltsy* birliğinin lağvedilmesi ile sonuçlanmıştır. Nitekim ticari kazançlarına odaklanan *streltsy* askerleri, giderek askeri tatbikatlardan ve harekâtlardan çok ticari faaliyetlerine zaman ayırmaya başlamışlardı. Üstelik yetenekleri değil, aristokrasiye yakınlıkları, birliğe alınmalarını belirleyen temel kıstas haline gelmişti. Ayrıca Petro'nun tahta çıkma sürecinde de görüldüğü üzere, enerjilerini savaş alanında kullanmak yerine, *boyar* aileleri arasındaki üstünlük mücadelelerinde sarf etmekteydiler (Jones, 1999: 20-21). Bundan dolayı, Petro'nun *streltsy* birliğini kaldırması, yaşadığı kişisel tecrübelerinin ve bu birlik ile geçmişten gelen sürtüşmelerinin sonucu olduğu kadar, askeri düzeni sağlama amacının zorunlu bir sonucu olarak da değerlendirilmelidir.

⁵ İngilizce "Old Believers", Rusça "Staroveriy" ya da "Raskolniki" olarak adlandırılırlar. 1652 yılında Rus Ortodoks Kilisesi'nin başına geçen Patrik Nikon'un kilisede gerçekleştirmeye çalıştığı reformlara karşı çıkarak, Kilise'den ayrılan muhaliflerin oluşturduğu bir gruptur. Bu grup hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Stricker, 1990; Cherniavsky, 1966).

Bu doğrultuda Petro, sürekli savaş alanında kalan ve yaşam boyu hizmet eden askerlerden oluşan bir ordu yarattı. Askere alma, onları eğitime ve donatma yükümlülüğünü devletin üzerine alarak, 1705'ten itibaren düzenli asker alımı uygulamasını başlattı. Buna göre ordunun asker ihtiyacı, toprak sahibi tarafından seçilen her 20 haneden 20 yaşını doldurmuş bir kişi olmak üzere doğrudan köylerden temin edildi. Böylece, Petro'nun iktidarının sonuna kadar yaklaşık 200.000 kişilik sürekli bir ordu oluşturuldu (Hosking, 2011: 274). Askere alma metotlarında yaşanan farklılaşmanın bir sonucu olarak, 18. yüzyıl ortalarında Rus askeri güçlerinin sayısı, Osmanlı'da var olan asker sayısını geçmekteydi (Agoston, 2011: 298).

I. Petro, serf ve soyluların askere alınabildiği bu sistemin yanı sıra, çocukluktaki oyun arkadaşlarından oluşturduğu "çocuk birlikleri"nin devamı şeklinde *Preobrazhenskii* ve *Semenovskii* muhafız birliklerini kurdu⁶; ki bu birliklerin üyeleri Rusya'nın üst düzey aristokrat seçkinlerinden meydana gelmekteydi. Petro'nun iktidarı boyunca ordunun çekirdeğini oluşturan bu birlikler, onun ölümü sonrasında subaylar için bir eğitim kurumuna dönüşerek, er olarak savaşan genç aristokratların subay olmadan önce askeri hayatı öğrendikleri alaylar olarak hizmet verdiler (Stone, 2006: 46). Böylece Batı Avrupa'da olduğu gibi asiller, Rus ordusunun muvazzaf subayları seviyesinde görev alırken, asil olmayan köylüler piyade ve süvari birliklerini oluşturdular. Ayrıca 17. yüzyılda Ukrayna'nın Rusya'ya dâhil olması sonucunda Ukrayna Kossaklarının⁷ Rus ordusu içinde yer alması, hafif süvari birlikleri olarak görev yapan Kossakların Rus serflerinden ayrı bir askeri sınıf oluşturmalarına yol açtı (Çetin ve Kök, 2015: 13).

Gelirleri Fransa'nın gelirlerinin 1/5'i kadar olan Çarlık Rusyası, bu vergi gelirleri ile 18. yüzyıl Avrupası'nın en büyük düzenli ordusunu oluştururken (Agoston, 2011: 298), ekonomik zorluklara rağmen bunu başarabilmiş olması, askerlerin bakımına yeterince eğilmemesinden kaynaklanmaktaydı⁸. Buna rağmen birliklerin olağanüstü performans göstermeleri, çelişkili bir durum oluşturmaktaydı. Ordunun başarısının temel nedeni, askerlerin kuvvetli bir

⁶ Çocukluk ve gençlik yıllarını Probrenskoye'de askercilik oynayarak geçiren I. Petro, buradaki ve komşu köylerdeki oyun arkadaşları ile birlikler kurmuş ve bunları askeri talime çıkararak, savaş oyunlarına dahil etmiştir. Zamanla Petro'nun askerleri büyüdüler ve yaptıkları alıştırmalar daha gerçekçi bir nitelik kazandı (Milner-Gulland ve Dejevskiy, 1993: 88).

⁷ Kossaklar, Hıristiyan Slav savaşçı bir grup olup, çoğunlukla Kuzey Kafkasya, Ukrayna, Don ve Dinyeper bölgeleri civarında yaşamışlardır. Kossaklar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Krasinski, 1876; Ploky, 2012).

⁸ Petro döneminde asker sayısında hızlı bir artış gerçekleşirken, bu askerlerin bakımı göz ardı ediliyor; yetersiz bakım ve yiyecek yokluğundan ötürü yoğun biçimde asker kaybı yaşanıyordu (Çetin ve Kök, 2015: 13).

dayanışma içinde olmalarıydı. Orduya alınan ve serf statüsünden kurtulan asker, üniforma, düzenli maaş, terfi ve madalya gibi fırsatlara birliğinde kavuşmakta, yayılmacı bir Rus bilincinin toplumsal temelini oluşturmaktaydı (Hosking, 2011: 274-276). Öte yandan vergilendirilebilir nüfus oranında 17. ve 18. yüzyıllarda yaşanan büyük artış ve buna bağlı olarak vergi gelirlerinde sağlanan yükselme ile Petro'nun rublenin taşıdığı yoluyla elde ettiği gelirler, askeri harcamalarda bir miktar rahatlamaya neden oldu. Ancak yine de gelirlerin askeri giderler ölçüsünde artmaması, bu rahatlamayı sınırlı düzeyde tuttu (Çetin ve Kök, 2015: 13-16).

Rusya, 18. yüzyıla Batılı devletlerin orduları ile rekabet edebilecek düzeyde bir yapılanma ile girerken, Osmanlı durgunluk sürecindeydi. Petro'nun gerçekleştirdiği reformlar aracılığıyla güçlü bir merkezi ordu oluşturma yolunda ilerleyen Moskova'nın aksine Osmanlı, ordu üzerindeki merkezi kontrolü kaybetmekte ve 17. yüzyıl itibarıyla "askeri bakımdan âdemi merkezileşme" denilebilecek bir süreçten geçmekteydi. Bu süreçte gerek tımar sisteminin bozulmaya başlaması, gerekse yeniçerilerin tıpkı *streltsy* gibi savaşma disiplin ve arzularını kaybetmeleri, valiler tarafından oluşturulan orduları ön plana çıkartmış, Osmanlı ordusunun feodalleşmesini beraberinde getirmişti (Zarinebaf, 2011: 491). Kanuni döneminde 100.000 kişiyi aşan "eyalet askeri", tımar sistemindeki bozulma ile birlikte 150 sene sonra 20.000 kişilik başıbozuk bir birliğe dönüşürken, bu ordunun yeri Kapıkulu Ocakları tarafından doldurulamadı (Ortaylı, 2008: 243). Zira 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı topraklarına giren altın ve gümüş gibi değerli madenlerin miktarlarındaki artışın yarattığı enflasyon nedeniyle yeniçerilerin maaşları, önceki dönemlerle kıyaslandığında önemli ölçüde değer kaybetti. Bu durumun telafisi için yeniçerilerin bir kısmı çeşitli dükkân ve zanaata ortak olmuşlar, loncalara katılarak toplumsal tabanlarını genişletmişler ve hatta devlete karşı "ezilen tabaka"nın sözcüsü olma işlevini üstlenmişlerdi (Doğan, 2014: 140).

Osmanlı yönetimi tarafından ek resmi görev verilmekten çok kendi başlarına iş hayatına girmelerine göz yumulan yeniçeriler, İstanbul'da ve taşrada esnafla yakın ilişkiler kurarak kazançlı işlerle uğraştılar (Kunt, 2000: 27). 18. yüzyıldan itibaren "Ocak devlet içindir" disiplinini bırakan Kapıkulu Ordusu, "Devlet ocak içindir" anlayışına doğru yaklaştı. Yeniçeri Ocağı içinde disiplinin sağlanamadığı bu yüzyılda, askerler arasında kazalarda eşkıyalık yoluna başvuranlar olduğu gibi, savaş zamanında orduya katılmayanlar da bulunmaktaydı (Zeyrek, 2014: 40-41). Aktif hizmetler için yetersiz kalan yaşlı yeniçeriler, barakaları koruyan korucular olarak görev yapıyorlar, savaşa katılmak istemeyen yeniçeriler için suiistimale açık bir durum yaratıyorlardı.

Nitekim 17. yüzyılın ilk çeyreğinde korucu ve emekli statüsündeki yeniçerilerin sayısı 7.000'i aşarken, gerçekten yaşlı olup iş göremez düzeyde olanların sayısı 1.000'den az idi. 1701 yılında İstanbul'daki 43.562 yeniçerinin % 22'si (9.621) korucu ve emekli sıfatını taşımakta, bu durum yeniçerilerin sadece bir kısmının savaşa katılabildiğini kanıtlamaktaydı. Üstelik savaşkan yeniçerilerin oranı sürekli olarak düşüş göstermekte⁹ ve verimlilikleri beklenenin altında kalmaktaydı (Agoston, 2011: 304-306).

Kanuni döneminde ortaya çıkan şehzade taht kavgalarında, tımarlı sipahilerin merkezi otoriteyi sarsan tavırlarına karşılık, vilayetlerin tamamına korucu sıfatıyla yeniçerilerin yerleştirilmesi, Osmanlı taşrasında tımarlı sipahiler dışındaki askeri birliklerin sayıca artmasına ve merkez ordusu üyelerinin taşrada görevlendirilmelerine yol açmıştı. Bu durum aynı zamanda yeniçeri ordusunda bir genişlemenin oluşmasına ve mali açıdan zaten zor durumda olan devletin personel giderlerinde ciddi sıkıntılar yaşamasına neden oldu. Bu durum bir taraftan devleti iltizam usulüne yönlendirirken, öteki taraftan yukarıda ifade edildiği gibi yeniçerilerin askerlik dışı işlere yönelimlerini hızlandırdı. Bu arada yeniçerilerin mevcudundaki artış, sadece zorunluluktan değil, kadroların parayla satılmasından da kaynaklandı. Yeniçeri olmaya dönük istekler, "asker" kimliğinin itibarından faydalanma amaçlıydı (Bilgin ve Ekin, 2007: 219-220). Zira Müslümanların da dâhil olduğu bir askeri örgütlenmeye dönüşen yeniçeri birliği, ekonomik zorluklardan ötürü askerlik dışı işlere el atarken, kendilerine devlet tarafından tımar da bağlanmıştı (Agoston, 2011: 307).

Devletin askeri anlamda bağımlı kaldığı yeniçeriler, bu bağımlılığın bir sonucu olarak giderek çeşitli ayrıcalıklar kazanıp, başına buyruk hareket ederlerken, ayrıcalıklarını sarsacak askeri reformlara *streltsy* gibi karşı çıkmışlar ve bu amaçla ulema ile işbirliği yapmışlardı. Nitekim devlet, yeniçerilerin, ulemanın, ayanların ve bürokrasinin karşı ittifaklarıyla sarsılmaktaydı. Bu gruplar, birlik halinde padişah değiştirerek ve sadrazam düşürerek çıkarlarını korumaya çalıştılar (Kodaman, 2007: 14). Genelde Kapıkulu ve özelde yeniçeri isyanlarında özellikle ulema, fetvalarıyla isyanların başarıya ulaşmasında etkili bir rol oynadı¹⁰.

17. yüzyılın başlarında askeri geri kalmışlığı fark eden Osmanlı yöneticileri, ordudaki yozlaşmayı sonlandırarak kuruluş ve yükselme aşamalarında var olan

⁹ 1660-1661 yıllarında askeri mücadelelere dahil olan yeniçerilerin oranı 18.013 asker ile % 33, 1697'de 21.000 asker ile % 30, 1701'de 9.975 asker ile % 25 ve 1710'da 7.255 asker ile % 17 şeklinde gerçekleşmiştir (Agoston, 2011: 306).

¹⁰ Osmanlı tarihindeki yeniçeri isyanları ve bu isyanlardaki ulema etkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Aslan, 2004).

güçlü askeri yapılanmaya geri dönüşü hedeflediler. İlk olarak Sultan I. Ahmet (1603-1617), Yeniçeri Ocağı ile ilgilenerek, devlet ileri gelenlerinden "Ocağın güçlendirilmesine ilişkin öneriler" içeren raporlar aldı; ancak bunları uygulayamadı. Arkasından Sultan II. Osman (1618-1622), 1621'de gerçekleştirdiği Hotin Seferi'nde alınan yenilginin bir sonucu olarak, bu yenilginin sorumlusu olarak gördüğü yeniçerilere ilişkin bir takım değişiklikler gerçekleştirmeye çalıştı. İlk olarak başkentteki yeniçerileri, Mısır'daki yeniçeri alayları ile değiştirme kararı alan II. Osman (Polat, 2011: 5), askerin hiçbir değişikliğe yanaşmaması neticesinde yeni bir ordu kurma fikrini benimsedi (Yaşaroğlu, 2013: 710). Ancak 1622 baharında padişahın hacca gideceğini ilan edip sefere hazırlandığı sırada, yeniçeriler, II. Osman'ın planlarında etkili olan Sadrazam Dilaver Paşa'nın azlini isteyerek saray kapısına dayandılar. Yeniçeri isyanı, tahttan indirilen Sultan'ın öldürülmesi ile sonuçlandı (Kunt, 2000: 28).

17. yüzyıldaki başarısız askeri reform çabaları, özellikle bu yüzyılın son on yılında alınan yenilgiler sonucunda 18. yüzyılda artarak devam etti. Nitekim 18. yüzyılda Avrupa savaş teknolojisindeki gelişmeler, Lale Devri'ni takip eden I. Mahmut (1730-1754), III. Mustafa (1757-1774) ve I. Abdülhamit (1774-1789) dönemlerinde askeri reform çabalarında artışa yol açtı. Bu süreçte askeri geri kalmışlığı telafi etmek için Avrupa teknolojisinin transferine, bunun için de, tıpkı Rusya'nın İngiltere ve Hollanda'dan getirtilen uzmanları kullanması gibi, İslam'ı kabul etmiş Avrupalı uzmanlardan faydalanmaya karar verildi (İhsanoğlu, 1998: 24). Bu karara istinaden I. Mahmut döneminde Humbaracı Ahmet Paşa adını alan Fransız General Comte de Bonneval, Batı tarzı askeri eğitimin verildiği Humbaracı Ocağı'nı kurdu. Bu ocağa asker yetiştirmek üzere açılan ve matematik ile fen eğitimi veren bir okul olarak "hendesehane", ülkedeki ilk yüksek teknik eğitim kurumu olma niteliğini kazandı (Şahin, 2006: 231-232).

Humbaracı Ahmet Paşa'nın ölümünden sonra, askeri reform yönündeki çalışmalar III. Mustafa zamanında Macar asıllı Baron de Tott'un çabalarıyla sürdürüldü (Yurdaydın, 2000: 303-304). 1755 yılında Osmanlı imparatorluğu'nun durumu ve özellikle Kırım hakkında bilgi toplamak için Fransız hükümeti tarafından İstanbul'a gönderilen Tott, 1773'te Haliç kıyısında bir "mühendishane", 1774 yılında ise Topçu Ocağı'na bağlı Sürat Topçuları Teşkilatı'nı kurdu. Ayrıca Rusya ile yapılan savaşta alınan yenilginin bir sonucu olarak yine Tott'un çabalarıyla 1776 yılında deniz subayı yetiştirmek amacıyla Kasımpaşa'da "Mühendishane-i Bahri-i Humayun" adıyla bir okul kuruldu; ki bu okul bugünkü Deniz Harp Okulu'nun temelini oluşturmaktadır (Şahin, 2006: 232-233).

I. Abdülhamit dönemine gelindiğinde, Kırım'ı Rusya'ya kaybetmiş olmanın da etkisiyle dönemin Sadrazamı Halil Hamit Paşa'nın gayretleri ile Fransa'dan askeri uzmanlar ve subaylar İstanbul'a getirilmiş ve ıslahatların onlar aracılığıyla devam etmesi hedeflenmiştir (İhsanoğlu, 1998: 25). Ancak ordunun içeriğini değiştirecek ve yeni birliklerin kurulmasını sağlayacak gerçek bir dönüşüm, ilk olarak III. Selim'in iktidarında (1789-1807) düşünülmüştür. 1792 Yaş Anlaşması ile sona eren Osmanlı-Rus Savaşı'nda III. Selim, yeniçerileri Batı Avrupa'nın silah ve taktiklerini benimseme konusunda zorlamış ancak direniş ile karşılaşmıştır. Yeniçeri askeri dışarıda düşmana yenilirken, içeride çıkarlarını korumak için yönetime direnebilmiştir. Bu direniş sonucunda söz konusu askeri yapıyı tamamen kaldırmayı düşünen III. Selim, reformlarına ismini veren Nizam-ı Cedid Ordusu'nu kurmuş ancak hedeflediği askeri başarıyı elde edememiştir (Shaw, 1965: 291-292). Sultan Selim, 1792 ve 1793 yıllarında çıkardığı kararlarla Avrupa modeline uygun uzun süreli hizmet verecek modern silahlarla donatılmış yeni piyade ve topçu birlikleri oluşturmuş, daha önceden kurulmuş olan askeri mühendislik okullarını geliştirerek devam ettirmiştir. Ancak gerek 1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgaline karşı girişilen savaş, gerekse 1806 Osmanlı-Rus Savaşı, sayıca giderek büyüyen yeni birliklerin de öncekiler gibi disiplinsiz ve etkisiz olduğunu göstermiştir¹¹ (Hale, 2003: 15-16; Shaw, 1965: 301).

Nizam-ı Cedid reformları kapsamında yeniçeriler ve tımarlı sipahiler için öngörülen ıslahatlar kâğıt üzerinde kaldığı gibi, yeniçeriler kendilerine getirilen talim yapma zorunluluğuna da ancak kısa bir süre uymuşlardır (Akşin, 2000: 80). Öte yandan kendi güçlerini sarsan reformlara karşıtlıklarıyla bilinen yeniçeriler, ulema ile işbirliği içinde 1806 yılında Sultan'ın reformlarını kaldırması ve Yeniçeri Ağası'nı sadrazam olarak ataması talepleriyle isyana girişmişlerdir. 1807 yılında isyanın büyümesi ve isyancıların saray yönetimi içinden de destek görmeleri sonucunda, Sultan önce yeni birlikleri kaldırmak, sonra da tahtı bırakmak zorunda kalmıştır (Hale, 2003: 16)

¹¹ Shaw'a göre bu disiplinsizliğin temel nedeni, ordunun bileşimidir. Zira Nizam-ı Cedid Ordusu, özellikle 1796'dan sonra Anadolu'daki köylerden ve aşiretlerden gelen kişilerle dolmuş, 1800 itibarıyla ordudaki askerlerin % 90'ını aşiret fertleri ve Anadolu köylüsü oluşturmuştur. Pek çoğu silah ve ganimet elde etmek için orduya katılan bu kişiler, askeri yaşantının gerektirdiği disipline alışkın olmadıkları için buna uyum sağlamakta zorluk çekmiş, giderek isyankar, çatışmacı ve düzensiz bir görünüm sergilemişlerdir. Subayların Avrupa taktiklerine uygun biçimde idman konusunda erleri ikna edemediği bu askeri düzende, pek çok asker üniforma ve silahlarını aldıktan sonra, çalışmanın çok zor, disiplinin çok sert ve ödemenin çok düşük olduğu gerekçesiyle kamplardan kaçmışlardır (Shaw, 1965: 301).

1808 yılında Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın yardımıyla tahta çıkan II. Mahmut, 1807'de ortadan kaldırılan Nizam-ı Cedit Ordusu'nu yeniden canlandırabilmek amacıyla işe koyulmuş ve ilk olarak yeniçeri birliklerinin bir birimi olarak Sekban Ordusu'nu, ardından da 1826'da yeniçerilerin lağvedilmesi ile Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu'nu kurmuştur (Karpaz, 1972: 253). Sultan Selim'in kararsızlığının nasıl olumsuz sonuçlar yarattığına şahit olan II. Mahmut, hem reformları tüm Osmanlı kurumları ve toplumuna yayma, hem de eskiyi kaldırarak yeniye uygulama konusunda daha planlı ve istekli olmuştur (Shaw ve Shaw, 1977: 1). Özellikle ayanlarla yapılan Sened-i İttifak'tan sonra yerel otoritelerin desteğine duyulan güven ile harekete geçen Sultan, Nizam-ı Cedit'i yenileme faaliyetlerine hız vermiş, Nizam-ı Cedit'in Levent Çiftliği ve Üsküdar'daki barakalarını onararak, buraları 3000 tüfekli askerden oluşan yeni birliklere hazırlamıştır. Bu arada olası bir yeniçeri isyanını engellemek için yeni orduya Nizam-ı Cedit isminin verilmesinden kaçınılmış, ancak Nizam-ı Cedit'in subaylarından Süleyman Ağa ve Kadı Abdurrahman Paşa'nın yeni Sekban-ı Cedit Ordusu'nun başına geçirilmesi sağlanmıştır (Shaw ve Shaw, 1977: 3). Eski bir Kapıkulu Ocağı olan Sekbanların adını alan bu yeni ordu, kısa bir süre içerisinde 10.000 kişilik bir kuvvete dönüştürülürken, tüm ocaklara talim zorunluluğu ve terfilerin kıdeme göre şekillenmesi esası getirilmiştir. Ancak bu askeri düzenin oluşturulmasından yaklaşık olarak bir ay sonra patlak veren yeniçeri isyanı hem Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümüne hem de Sekban-ı Cedit Ordusu'nun kaldırılmasına yol açmıştır¹² (Akşin, 2000: 96-98).

Fakat uzun vadede yeniçerilere karşı kazanan II. Mahmut olmuştur. Özellikle yeniçerilerin Rum isyanı karşısındaki aczi ve Mısır güçlerinin başarısı, yeniçerilerin yapamadığını bir valinin askerinin yapmış olması, İstanbul'da kamuoyunun yeniçeri karşıtı bir tutum benimsemesine yol açmıştır. Bu durumu fırsat bilen II. Mahmut, 15 Haziran 1826 tarihinde gerçekleşen Osmanlı tarihinin son yeniçeri isyanından iki gün sonra, değişime ve reformlara direnişin merkezi haline dönüşen bu ocağın kaldırıldığını açıklamıştır. Onun yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu'nu kuran Sultan, ilk olarak bu ordunun alt ve üst kadrolarının nasıl oluşturulacağı sorunuyla karşı karşıya kalmıştır (Levy, 1971: 21). Çıkarılan yasa¹³ ile 12.000 kişilik olarak tasarlanan yeni askeri birliğin 1.500 kişilik 8 tertipten oluşturulmasına ve her tertibin başında binbaşı rütbeli bir subayın bulunmasına karar verilmiştir (Tunalı, 2003: xviii). Askerliğe gönüllülük

¹² Akşin'e göre, askeri ıslahat davasının umutsuz bir dava olduğu düşüncesine kapılan II. Mahmut, yeniçerileri yanına alarak ayanların hakkından gelmeye öncelik vermiş olabileceği için yeniçerilerin isteklerine boyun eğmiştir (Akşin, 2000: 98).

¹³ Asakir-i Mansure-i Muhammediye Kanunnamesi için bkz. (Keleş, 2006).

esas ile alımın yapıldığı bu düzene, işsizler, soyu belli olmayanlar ve mühtediler (dönmeler) kabul edilmemişlerdir. 15-30 yaş arasındaki gençlerin katılabildiği orduda, zorunlu hizmet süresi 12 yıl olarak belirlenmiştir. Ancak 1838-1839 yıllarında askerlik süresi 15 yıla kadar çıkartılarak, zorunlu askerlik sistemine geçilmiştir (Akşin, 2000: 112). 1846 yılında yapılan düzenlemede ise askere almada kura usulü benimsenmiştir (Özger, 2011: 204).

Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin üst düzey kadro oluşumunun çok planlı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bir subay kadrosunun oluşumu beklenmeden kurulan bu orduya, ister istemez dışarıdan subaylar bulma eğilimi içine girilmiş (Akşin, 2000: 113), askeri komutanın doğuştan gelen bir yetenek gerektirdiği, askeri ustalığın öğretilmeyeceği ve öğrenilemeyeceği düşüncesiyle subay yetiştirmeye önem verilmemiştir. Bu bağlamda Nizam-ı Cedit Ordusu'nu örnek alarak kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin komutanları Nizam-ı Cedit'te görev yapmış subaylar arasından seçilmiş, ancak bu karar ordunun başarısını olumsuz etkilemiştir. Zira ilerleyen yaşları, uzun süreli askeri faaliyetsizlikleri ve deneyim konusundaki yetersizlikleri, bu askerlerin performanslarını düşürmüştü ve Sultanı, Mısır Valisi'nden subay talep etmeye yöneltmiştir. Ancak gerek Mısır'dan gerekse Rum İsyanı'nı destekleyen Avrupa'dan olumlu yanıt alamayan Osmanlı, reform yanlısı eski Yeniçeri Ağaları'nı yeni ordunun komutanları olarak görevlendirmek zorunda kalmıştır (Levy, 1971: 22-23).

Görüldüğü üzere, Osmanlı'da reform sonucunda yeni bir askeri düzeninin kurulması, Rusya ile kıyaslandığında, 100 yıl kadar gecikmeli biçimde gerçekleşmiştir. Üstelik Rusya'da oluşan yeni düzen, daha planlı ve sistematik bir şekilde işlemiş, vergi sistemine getirilen yeni düzenlemeler ile artan vergilendirilebilir nüfus, bu düzenin finansmanını, Osmanlı'ya kıyasla kolaylaştırmıştır. Nitekim 18. yüzyılın başlarında getirilen ve ruhban sınıfı, aristokrasi ve bürokrasi üyeleri dışındaki tüm erkek nüfustan yaşam boyu alınan kelle vergisi¹⁴, ordunun finansmanında önemli bir destek sağlamıştır (Hellie, 1999: 496). Öte yandan I. Petro döneminde yerli subay kadrosu oluşturmak için açılan kurumlar ve okullar sayesinde bu dönemin sonunda Rus subaylarının sayısı Batılı emsallerininkini aşarken, Osmanlı, eğitilmiş bir subay kadrosu oluşturma konusunda isteksiz ve yetersiz kalmıştır. Osmanlı'da 18. yüzyılda özellikle Fransızların desteğiyle bir takım askeri ve teknik okullar açılmış olsa da, bu okulların mezun sayısı Rusya'dakilere oranla çok daha düşük kalmış ve Batılı

¹⁴ Vergilere getirdiği artış ve çeşitlendirme ile bilinen I. Petro, Rusça "podushnaya podat" olarak adlandırılan kelle ya da "ruh" vergisini, insanın içindeki "kutsal"ı oluşturan "ruh"un vergilendirilmesi anlayışıyla ve "kutsal" olana saygısızlık yapıldığı iddiasını göz ardı ederek uygulamaya geçirmiştir (Gerschenkron, 1970: 26).

tarzda eğitilmiş bir subay kadrosu en azından 19. yüzyılın ortalarına kadar oluşturulamamıştır (Agoston, 2011: 314-315).

4. ASKERİ REFORMUN YETERSİZLİĞİNE ÖRNEK OLARAK "ARALIKÇILAR" VE "FEDAİLER"

Osmanlı'nın askeri reform konusunda Rusya'dan 100 yıl kadar geri kalması, 1815 Viyana Kongresi'nin katılımcı devletlerinden birisi olarak Avrupa Uyumu'nun etkili bir parçasına dönüşen Rusya'nın Osmanlı'ya oryantalist bir bakış açısıyla yaklaşmasına neden olmuştur (Taki, 2011: 335). 1783'te Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ile Osmanlı'nın askeri anlamdaki çöküşü ve Viyana Kongresi görüşmelerinden Avrupa güçleri tarafından dışlanması, Rusya'nın Osmanlı'yı durağan, Avrupai reformları uygulayamayan ve despotik bir devlet olarak eleştirmesine zemin hazırlamıştır. Bu eleştirinin bir uzantısı olarak Rusya, Osmanlı topraklarına doğru genişlemesini uygarlaştırma/medenileştirme misyonu ile açıklamıştır. Taki'ye göre bu eleştiri, Avrupa'nın kendisine yönelik oryantalist bakışına Rusya'nın bir reaksiyondur (Taki, 2011: 350-351).

Osmanlı'yı reformist olmamakla eleştiren Rusya, 19. yüzyılda, gerçekleştirilen reformlar sonrasında oluşturulan ordudan gelen isyanlar ile sarsılmıştır. Özellikle 18. yüzyılda vergilerin artmasına ve serfliğe tepki olarak gelişen köylü isyanlarında merkezin destekçisi olan ordu, 19. yüzyıla gelindiğinde hem I. Aleksandr'ın orduyu güçlendirmek için geliştirdiği "askeri koloniler" fikrine karşı tepkinin, hem de 1812 Fransız-Rus Savaşı'nda iletişim kurulan Fransız subaylarının görüşlerinin etkisiyle 1820'lerde yenilikçi ve merkez karşıtı bir tutum benimsemiştir (Acar, 2008: 70). 1813-1815 savaşlarına katılan ve diğer ülkelerin politik yaşamlarını gözlemleme şansına kavuşan Rus subaylar, gördükleri popüler vatanseverlik duygularından, temsili kurumlar ve hukukun üstünlüğü gibi Rusya'da var olmayan yapı ve ilkelerden etkilenmişler, serflikten kurtulmuş ve seçilmiş kimseler aracılığıyla kendilerini yöneten bir vatandaşlar ulusu oluşturma arzusuna kapılmışlardır (Hosking, 2011: 359).

Rus subayların Batılı liberal fikirlerden etkilenmesi kadar, 1817-1818'de kurulan "askeri koloniler" de ordu içinde yönetime karşı tepkinin gelişmesinde etkili olmuştur. Zira her ne kadar esnek bir yapıya¹⁵ sahip olsalar da bu askeri yerleşimler, birliklerdeki katı ast-üst ilişkilerine karşı nefret dolu yerlere

¹⁵ Örneğin, askeri yerleşimlere dahil olan askerler, bütün yerel sorumluluklardan muaf olacaklar, bu askerlerin çocuklarının masrafları devlet tarafından karşılanacak ve aileleri ile olan ilişkilerinin zarar görmemesi için bölgelerinde veya ona en yakın yerlerdeki birliklerde görev alacaklardır (Acar, 2009: 218).

dönüşmüşlerdir (Acar, 2009: 218). Askerleri çiftçi-askerlere dönüştürme amacıyla kurulan bu yerleşimler, barış zamanında aileleriyle yaşayacak olan askerlerin, tarımsal üretime katkı sağlamalarını hedeflemiş; böylece askeri hizmet verenlerin ekonomik üretkenliğe de katkı sağlamaları istenmiştir¹⁶. Ölüm oranının doğum oranını aştığı bu yerleşimlerde, uzun yıllar boyunca orduda görev yapmış askerlerin toprağa dönmeleri, hayatını tarlada geçirmiş çiftçilerin ise başarılı birer askere dönüşmeleri konusunda ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Katı askeri disiplin herhangi bir inisiyatifin kullanılmasını engellerken, tarım konusunda yeterli bilgi birikimine sahip olmayan kişilerin üretim sürecine dahil edilmesi verimliliği düşürmüştür. Kötü yönetildiği iddia edilen bu birimlerin 1825 yılı itibarıyla sayılarının arttırılması, bu birimlere karşı ordu içinden yükselen itirazları hızlandırmıştır (Mazour, 1961: 45).

Yönetime karşı oluşan tepki, subayları örgütlenmeye götürmüş, ilk olarak *Kurtuluş Birliği* isimli gizli bir örgütün oluşumuna neden olmuştur. Serfliği ortadan kaldırmak ve otokrasiyi anayasal monarşiye dönüştürmek gibi amaçlara sahip olan bu örgüt, hareketin fikirlerine geçerlilik kazandırmak için, kendisini, yardım faaliyetlerine, eğitime, adalete ve ahlâka adanmış bir kuruma; *Refah Birliği*'ne dönüştürmüştür (Hosking, 2011: 360). Ancak bu dernek, radikal görüşleri ile tanınan Sibiryâ Valisi'nin oğlu Albay Pavel Pestel'in etkinlik kazanmasının ardından ikiye ayrılmış, bir tarafta Pestel'in liderliğinde Güney Ordusu'na mensup subaylar tarafından kurulan *Güney Cemiyeti*, öteki tarafta Albay Nikita Muravyev'in liderliğinde St.Petersburg'ta kurulan *Kuzey Cemiyeti* yer almıştır (Vernadsky, 2011: 260). Bu iki derneğin arasındaki temel farklılık coğrafi konumlanmadan çok, *Güney Cemiyeti*'nin gerek strateji gerekse politik görüşler açısından Kuzey'den daha sert bir yaklaşımı savunmasından kaynaklanmıştır. Zira Pestel, kararlı bir harekete girişmek, gerekirse Çar'ı öldürmek ve yerine diktatoryal bir yapıya sahip geçici bir hükümet kurmak taraftarı iken (Hosking, 2011: 362), *Kuzey Cemiyeti* liberal bir monarşi ve bireysel haklara önem veren bir anayasa modeline odaklanmıştır. Rusya'yı, demokratik politikalar ile bezenmiş merkezîyetçi bir cumhuriyete dönüştürme hevesinde olan Pestel'in, ABD Anayasası'nı temel alarak anayasa modelini oluşturan ve Rusya için federal bir organizasyonu öngören Muravyev ile nihai hedef konusunda anlaşmazlığa düştüğü açıktır (Vernadsky, 2011: 260). Tarihçi Pokrovsky'e göre, köleliği içinde barındıran Kuzey Amerika Anayasası'nı temel alan *Kuzey Cemiyeti*, toprak ağalığını benimserken¹⁷, *Güney Cemiyeti* ise

¹⁶ Bu yerleşimlerin kurulma amacı ve süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Ascher, 2011).

¹⁷ Cemiyetin lideri Muravyev'e göre, serflik ilga edilmeli ancak eski serflere bir ev ve bahçe dışında hiçbir şey verilmemeliydi. Bunların üzerinde çalıştıkları toprağı ya satın almaları ya da mevcut sahiplerinden kiralamaları gerekmekteydi. Vatandaşlar, yasama meclisinde temsil

demokrasiyi dayanak noktası olarak almaktadır (Pokrovsky'den aktaran Konak, 2013: 115).

Görüldüğü üzere, anayasal bir hükümet ve serfliğe son verilmesi hedefinde uzlaşan bu gizli örgütlenmeler, bu hedeflerin ötesinde, belirgin fikir ayrılıkları yaşamışlardır (Milner-Gulland ve Dejevskiy, 1993: 119). Ancak I. Aleksandr'ın 19 Kasım 1825 tarihindeki ani ölümü, bu cemiyetlerin ortak hedefleri doğrultusunda harekete geçmeleri için uygun zemini yaratmış, *Aralıkçılar* (Dekabristler) olarak adlandırılan isyancılar tahtın varisi konusunda yaşanan karışıklıktan faydalanarak ayaklanma başlatmışlardır (Hosking, 2011: 364). İlk olarak 13 Aralık 1825'te bir bildiri yayınlayan *Aralıkçılar*, bildiride, seçilmiş bir hükümet kuruluncaya kadar geçici bir hükümet kurulması, tüm dinlere karşı hoşgörülü olunması, tüm toplumsal sınıfların kanun önünde eşit kılınması, zorunlu askerlik uygulamasının ve "askeri koloniler" in kaldırılması ve 15 yılı doldurmuş her askerin emekliye ayrılması gibi taleplerini yönetime bildirmişlerdir (Acar, 2009: 218-219).

Ancak bu bildiriden kısa bir süre sonra I. Aleksandr'ın yerine sert ve otoriter kişiliği ile tanınan I. Nikolay'ın tahta çıkacağı haberinin yayılması, bildirimleri göz ardı edilen isyancıları askeri tedbir almaya sevk etmiştir. Çar Pavel'in koyduğu yasalara göre, oğlu ve torunu olmayan I. Aleksandr'ın yerine, tahta büyük kardeşi Konstantin'in oturması gerekiyordu. Ancak Polonyalı bir soylu ile evlilik yapan ve orada yaşayan Konstantin, taht üzerindeki haklarından vazgeçmişti. Bu durumda I. Aleksandr'ın 1822 yılında imzaladığı manifestoya göre, ölümünden sonra tahta küçük kardeşi I. Nikolay'ın çıkması gerekmekteydi (Riasanovsky, 2005: 126). Ancak bu gizli manifesto yayınlanmadığı için karmaşık bir durum ortaya çıkmış ve üç hafta boyunca taht boş kalmıştı. Bu süreçte daha ılımlı ve liberal bir bakış açısına sahip olan Konstantin'e bağlılık yemini eden *Aralıkçılar*, Nikolay'ın tahta çıkacağı haberi ile silahlı direnişe geçtiler (Taylor, 2003: 45).

Bu doğrultuda atılan ilk adım, *Kuzey Cemiyeti* tarafından büyük Senato Alanı'nda toplanarak Konstantin'i çar ilan edecek ve Nikola'yı Konstantin lehine tahttan çekilmeye zorlayacak kitaların oluşturulması oldu. Subaylar, emirlerindeki erleri Konstantin'in serfliği ilga edeceğini ve askerlik süresinde iyileştirmeler yapacağını ileri sürerek etki altına aldılar. Bu sürecin sonunda

edilmeli, fakat bu kuruma seçilmek mülkiyet esasına dayanmalıydı. Ancak köklü aristokrat ailelerden gelen Muravyev, Evgeni Oboloenski ve Sergey Trubetskoy gibi isimlerin liderliği altında hareket eden *Kuzey Cemiyeti*'nde aristokrat ailelerin hakimiyeti, aşağı sınıflardan gelen yeni üyelerle birlikte azaldı (Hosking, 2011: 363-364).

alandan toplanan 3000 asker, "Konstantin ve Anayasa" sloganları eşliğinde isyana kalkıştılar (Milner-Gulland ve Dejevskiy, 1993: 119). İsyancı birliklerle görüşmesi için gönderdiği arabuluculardan St. Petersburg Valisi General Miloradoviç'in öldürülmesi sonrasında Nikolay'ın sert tedbirlere başvurması, isyancıları zor durumda bıraktı. Bu arada meydana toplanma fikrinden haberi olan Nikolay'ın, isyan öncesinde, meydanı kendine sadık güçlerle kuşatması ve başkent stratejik noktalarına toplanan yerleştirilmesini sağlaması, ağır silahları olmayan ve plansız bir şekilde kendilerini şehrin ortasındaki bir kare içine hapseden isyancıların elini zayıflattı (Vernadsky, 2011: 262; Kurat, 2010: 318). Üstelik Ukrayna'da *Güney Cemiyeti*'nin gerçekleştirdiği ayaklanma da kısa süre içerisinde bastırıldı. Yaklaşık 60 muhalifin ölümü ile sonuçlanan bu isyan, Pestel ve *Kuzey Cemiyeti*'nin yöneticileri dâhil olmak üzere beş Aralıkçı liderin idam edilmesine ve yaklaşık 300 isyancının da farklı şekillerde cezalandırılmalarına yol açtı (Riasanovsky, 2005: 126).

İsyancılar arasındaki kopukluk, liderler arasındaki ayrılıklar ve bu nedenle harekete zamanında başlanılamaması, başarısızlığın önemli nedenleri arasındaydı (Acar, 2009: 219). Amaçlarını yeterince ve açık bir şekilde ortaya koyamayan ve halkın desteğini sağlayamayan *Aralıkçılar*, başarısız olsalar da, otokratik rejimi hedef alarak, yerine anayasal bir rejimin kurulmasını amaçlayan ilk bilinçli devrim hareketi olarak Rus tarihinde önemli bir yer edindiler (Atalı, 2002: 17-18). *Aralıkçıların* hareketi, Rus subaylarının istibdat rejimine karşı gerçekleştirdikleri bir hürriyet mücadelesi olarak halk kitlelerini etkileyememiş olsa da, Rusya'da Çarlık rejimine karşı direnişin ilk örneği oldu (Kurat: 318-319). Böylece yaklaşık yüz yıl kadar önce çarlığın merkezi otoritesini ve otokratik rejimi kuvvetlendirmek için oluşturulan askeri yapı, 19. yüzyılın ilk yarısında bu rejimi yıkmak için ortaya çıkan hareketlenmelerin merkezinde yer almaktaydı (Acar, 2008: 70).

Rusya'da yaşanan ordu merkezli isyan ve darbe girişiminin bir benzeri, Osmanlı topraklarında yaklaşık 35 yıllık bir gecikme ile yaşandı. *Aralıkçıların* Osmanlı versiyonu olarak görülebilecek olan *Fedailer*, 1859'da Osmanlı'da mevcut iktidarı değiştirmeye yönelik ilk gizli örgüt olarak kabul edilen "Fedailer Cemiyeti"ni kurarak Padişah Abdülmecid'i tahttan indirme çabası içine girdiler. *Aralıkçılara* kıyasla daha heterojen bir yapılanma olarak değerlendirilebilecek *Fedailer*, önemli bir kısmı ordu mensupları olmak üzere toplumun farklı kesimlerini kapsayan bir örgütlenme oluşturdu (Uyar, 1999: 53). Her ne kadar tamamen askeri bir oluşum olarak değerlendirilemezse de, bu örgütlenme Niyazi Berkes'in (2003: 272) yorumuyla ordunun, artık siyasal hayatta rol oynayacak etkili bir güç haline gelmekte olduğunu göstermekteydi.

İçlerinde üst ve orta rütbeli subayların da yer aldığı 40-50 kişiden oluşan bir örgütlenme olarak kurulan "Fedailer Cemiyeti"nin amaçları konusunda tarihçiler arasında fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Nitekim *Fedaileri*, liberal düşüncelere sahip olarak 1876 anayasal hareketinin öncülleri olarak kabul edenler bulunduğu gibi, Islahat Fermanı'nda azınlıklara verilen ödünlere muhalefet eden gençler olarak değerlendirenler de bulunmaktadır (Hale, 2003: 24-25; Zeyrek, 2014: 42; Burak, 2011: 47). Yine bu bağlamda kimilerine göre gizli örgütün adı "Fedailer Cemiyeti" değil, "Şeriatı Koruma Cemiyeti"dir¹⁸. Üyelerinin arasında yüksek rütbeli subayların, aydınların, medrese öğrencilerinin, bir şeyhin ve bir müftünün varlığı, üye yapısı karmaşık olan Cemiyet'in ideolojisinin de karmaşıklaşmasına yol açmaktadır (Berkes, 2003: 272-273).

O dönemde İstanbul'da yaşayan Vambery, Wanda ve Engelhardt gibi yabancılar hareketin başında, Manastır'a atanan Üçüncü Kolordu Tümen Komutanı Hüseyin Daim Paşa'nın bulunduğunu iddia etmişlerdir. Fransız diplomatı Engelhardt ve Polonya asıllı Fransız subay Wanda hareketin ordu içinde doğduğunu, buna neden olan olayın da Kırım Savaşı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu savaş sırasında Osmanlı subaylarının İngiliz ve Fransız subaylarıyla temasa geçmeleri ve onların liberal fikirlerinden etkilenmeleri, hareketin oluşumuna neden olmuştur. Bu fikirler Avrupa'daki 1848 Devrimleri'nin etkisiyle yayılmış, özellikle Macar devrimcilerin Avusturya'da bastırılan devrim girişimlerinden sonra Osmanlı'ya sığınmaları, devrim fikrinin Osmanlı ordusu içinde benimsenmesini hızlandırmıştır. Zira bu Macar mültecilerin bir kısmı, din değiştirerek Osmanlı ordusunda komutanlık görevine yükselmişler ve doğrudan ordu içinde yer almışlardır (Berkes, 2003: 273-274).

Öte yandan hareketin bir diğer liderinin Nakşibendi Tarikatı'ndan Şeyh Ahmet olması, Cemiyet'in niteliğine ilişkin çelişkili yorumların yapılmasına zemin oluşturmaktadır. Kırım Savaşı'na katılan Şeyh Ahmet, cephede Hüseyin Daim Paşa ile tanışmış ve savaştan sonra Paşa ile ilişkilerini geliştirerek¹⁹, Cemiyet'e liderlik yapmıştır (Düzen, 2015: 31-32). Islahat Fermanı'nda

¹⁸ Cemiyet üyelerinden Harputlu Bekir'in sorgusunda/beyanında, Cemiyetin lideri Süleymaniyeli Şeyh Ahmet'in kendisine bir kağıt vererek mühürlendiği ve Cemiyete "Muhafaza-i Şeriat" ismi altında dahil olduğu iddia edilmektedir (İğdemir'den aktaran Düzen, 2015: 35). Cemiyetin ortaya çıkarılışının ardından dönem gazetelerinin "Cemiyet-i Fesadiye" olarak adlandırdığı bu örgütlenme, dahil olanlardan Arapça "Süleymaniyeli Şeyh Ahmet ile aramdaki ahdi kabul ettim ve ben muahid fedaiyim" ibareli taahhütname alınmasından dolayı, başta Tarık Zafer Tunaya olmak üzere pek çok araştırmacı tarafından "Fedailer Cemiyeti" olarak nitelendirilmiştir (Düzen, 2015: 35).

¹⁹ İki lider arasındaki ilişkilerin gelişim süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Düzen, 2015: 31-32)

gayrimüslimlere getirilen haklar ve dini inancı ne olursa olsun Osmanlı tebaasının eşitliğine yapılan vurgu, "gavur"a artık "gavur" diyemeyecek olan Müslüman halkın bir kesiminde ve özellikle de ulemada olumsuz etkiler yaratmış, oluşan bu tepki Şeyh Ahmet kanalıyla *Fedailerin* içinde de karşılık bulmuştur (Akşin, 2000: 135; Haksever, 2009: 46; Düzen, 2015: 28).

Sonuçta *Fedailerin*, farklı kesimlerden ve görüşlerden bir araya gelen, ancak, var olan yönetimden farklı nedenlerle mutsuz olan, bu yönetimi devirmeyi amaçlayan ve bu doğrultuda oluşturulan asker-ulema işbirliğine dayalı bir hareket olduğunu söylemek mümkündür (Mardin, 2002: 116). Ulema kesimi daha çok İslahat Fermanı'nın getirdiği düzenlemeden rahatsız iken, liberal askeri kanadın ekonomik zorluklardan ve maaşların ödenememesinden kaynaklı sıkıntılarının²⁰ bulunduğu gözlenmiştir. Bu şikâyetler, *Fedailer* Âli Paşa Hükümeti'ni devirerek, padişah Abdülmecit'i tahttan indirme ve yerine Abdülaziz'i getirme düşüncesine sevk etmiş, veliaht Abdülaziz'in de bu darbe girişimi planlarında yer aldığı iddia edilmiştir. Ancak, örgüt mensuplarının harekete geçmek üzereyken ihbar sonucunda yakalanarak Kuleli'ye hapsedilmesi ile bu plan uygulamaya geçirilememiştir (Akşin, 2000: 135-136). Dernek üyelerinin Çengelköy'deki Kuleli Kışlası'nda yargılanmaları nedeniyle Kuleli Vaka'sı olarak da adlandırılan bu olay, *Fedailerin* "ilerici" ya da "gerici" bir özelliğe sahip olmasından çok, bozuk yönetime son vermek için "meşveretli" (meclisli) bir yönetimin kurulması amacıyla tahtta değişiklik yapma arzularını yansıtmaktadır (Teziç, 1976: 173).

Aralıkçılar ile kıyaslandığında *Fedailerin*, çok daha küçük çaplı ve muğlak bir örgütlenme olduğunu söylemek mümkündür. Var olan yönetimi devirme hedefleri *Aralıkçılara* benzese de, bu hedefi uygulamaya geçirme noktasında herhangi bir adım atamamaları onları *Aralıkçılardan* ayırmaktadır. Üstelik *Aralıkçı* Hareket'in Çarlığın reformları ile yetinmeyerek, bu reformları daha ileri taşıma amacı açık biçimde belli iken, *Fedailerin* reformları geri almak mı yoksa ilerletmek mi hedefinde oldukları belirsiz bir nokta olarak kalmıştır.

5. SONUÇ

Askeri yapılanmaları birbirlerine oldukça benzeyen Çarlık Rusyası ve Osmanlı İmparatorluğu, bu benzerliğin bir sonucu olarak benzer dönemlerde Batı dünyası karşısında askeri zorluklar içine düşmüşler ve reforma

²⁰ Mali sıkıntılar yüzünden askerler 7, subaylar ise 14 aydır maaş alamamaktaydılar. Ordu mensuplarından Cafer Dem Paşa ve Hüseyin Daim Paşa, sıklıkla sarayın israflarından dem vurmakta ve ülke ekonomisinin içinde bulunduğu durumu eleştirmektedirler (Düzen, 2015: 55-56).

yönelmişlerdir. Kuruluş ve yükselme dönemlerinde savaş gücü açısından Rusya'ya kıyasla daha ön planda olan Osmanlı, duraklama ve gerileme dönemlerinde Rusya karşısındaki üstünlüğünü kaybetmiş ve reform konusunda onu bir asır kadar geriden takip etmiştir. Rusya'da 18. yüzyıl başında I. Petro'nun gerçekleştirdiği reformların, Osmanlı'da ancak 19. yüzyılda II. Mahmut tarafından gerçekleştirilebilmesi, her iki devlet yönetiminin Avrupa'ya bakış açıları ile ilintilidir. Zira I. Petro, ülkesini henüz dâhil olamadığı Avrupa'ya kabul ettirme çabasında iken, Osmanlı yönetiminin amacı kendini Avrupa'ya kabul ettirmekten çok, sahip olduklarını koruyabilmek olmuştur. Bu bağlamda reform hareketleri, Rusya açısından Avrupa'ya yayılma amacına hizmet ederken, Osmanlı açısından gücünün çöküşünü ve dağılmayı engellemek amacına yöneliktir. Acar, bu durumu Rusya'da taarruz niteliğinde, Osmanlı'da ise savunma niteliğinde bir modernleşme olduğunu ileri sürerek açıklamaktadır (Acar, 2008: 65).

Rusya'nın askeri reform sürecinde öne geçerek, Avrupa sistemine girmesi, Osmanlı'ya Avrupa çerçevesinden yaklaşmasını ve onu eleştirmesini beraberinde getirmiştir. Ancak bir süre sonra Rusya'nın kendisi de Avrupa'daki teknolojik gelişmelerin ve liberal düşünce sisteminin dışında kalarak eleştirinin yöneldiği bir ülke haline gelmiştir. Üstelik merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla gerçekleştirilen askeri reformların yetersiz kaldığı, liberal akımdan etkilenen ordu mensuplarının yeniden reform öncesi dönemdeki gibi isyankâr bir tavra büründüğü gözlenmiştir. Güçlü ve yönetime sadık bir askeri yapı oluşturmak amacıyla gerçekleştirilen reformlar, uzun vadede paradoksal biçimde, ordunun, yönetim karşıtı isyanların merkezine dönüşmesine yol açmıştır. Zira düzeni değiştirmek değil, güçlendirerek devamını sağlamak amacıyla devlet eliyle gerçekleştirilen reformlar, Batı Avrupa'da devrim ile gelen yeni liberal düzene kıyasla yetersiz kalmıştır. Bu durum, Gerschenkron'un tabiriyle Rusya'nın modernleşmede geç kalmış olmasının bir sonucudur.

Bu bağlamda, Osmanlı'yı reform hareketlerindeki gecikme ile eleştiren Rusya, askeri reformların sonuçları açısından Osmanlı ile benzer kaderi paylaşmıştır. Zira tıpkı Rusya gibi düzeni değiştirmekten çok, yenileyerek devamlılığını sağlamayı amaçlayan Osmanlı, gerçekleştirdiği askeri reformlarla kalıcı bir değişiklik sağlayamamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren beliren "ihtilalci ve yenilikçi" ordu ile merkeze direnişin simgesi olan yeniçeriler, amaçları ve nitelikleri açısından birbirlerinden farklı olsalar da, devlet yönetimine direniş konusunda birbirlerine benzemektedirler. Bu durum, merkeze bağlı ordu oluşturmak amacıyla gerçekleştirilen yenilik hareketlerinin, tam tersi yönde sonuçlar doğurabildiğini kanıtlamaktadır.

Aralıkçılar ve *Fedailer*, her iki ülkede, ıslahatlar sonucunda oluşturulan askeri yapının merkez karşıtı hareketlerde yer aldığını gösteren iki örnek gruptur. Her ne kadar bu iki grup, içerikleri ve sayısal güçleri açısından farklı olsalar da, anayasalı bir düzene geçme amacıyla hemfikirdirler. Bu bağlamda, *Aralıkçılar* ve *Fedailer* her iki ülkede yetersiz kalan ve gerçek bir dönüşümü içermeyen askeri reformların paradoksal sonuçlarını yansıtmaktadırlar. Bu sonucun oluşumunu engelleyecek belki de tek yapı, devrimle gelecek olan "yurttaş-ordu"dur; ki böyle bir yapının burjuvazisi gelişmemiş, sanayileşme ve aydınlanma süreçlerini derinden yaşamamış Osmanlı ve Çarlık Rusyası'ndan çıkmasını beklemek imkânsızdır.

KAYNAKÇA

Acar, Kezban (2008), "Osmanlı ve Rus Modernleşmesine Dair Bazı Görüşler", *Muhafazakâr Düşünce*, 4 (16-17): 59-86.

Acar, Kezban (2009), *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya* (İstanbul: İletişim).

Acton, Edward (2014), *Russia: The Tsarist and Soviet Legacy* (New York: Routledge).

Agoston, Gabor (2011), "Military Transformation in the Ottoman Empire and Russia, 1500-1800", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 12 (2): 281-319.

Akşin, Sina (2000), "Siyasal Tarih (1789-1908)", Sina Akşin (der.), *Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908* (İstanbul: Cem Yayınevi).

Andersen, Margaret L. ve Howard F. Taylor (2008), *Sociology – Understanding a Diverse Society* (Belmont: Thomson).

Aslan, Seyfettin (2004), "Yeniçeri ve Kapıkulu Süvarilerinin İsyanlarına İlişkin Bir Analiz", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28 (1): 89-101.

Ascher, Abraham (2011), *Russia: A Short History* (Oxford: Oneworld Publications).

Atalı, Esra (2002), *1905 Rus Devrimi ile 1908 Jön Türk Devrimi'nin Karşılaştırmalı İncelemesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Belge, Murat (2008), *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi), (2. Baskı).

Berkes, Niyazi (2003), Türkiye'de Çağdaşlaşma (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları), (4. Baskı).

Bilgin, Arif ve Ümit Ekin (2007), "Bir Kimliğin Dönüşümü: 'Asker'likten 'Asker-Esnaf'lığa", Akademik İncelemeler, 2 (1): 215-229.

Burak, Begüm (2011), "Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri", History Studies, 3 (1): 45-67.

Cherniavsky, Michael (1966), "The Old Believers and the New Religion", Slavic Review, 25 (1): 1-39.

Çetin, Mehmet ve Recep Kök (2015), "Askeri Devrim Bağlamında Batı Savaş Lojistiğinin Tarihsel Gelişimi", Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 3 (4): 1-25.

Dillon, Michele (2010), Introduction to Sociological Theory – Theorists, Concepts, and Their Applicability to the Twenty-First Century (Sussex: Wiley-Blackwell).

Doğan, Mehmet (2014), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Yeniçeriler", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 31 (1): 137-152.

Dukes, Paul (2013), The Making of Russian Absolutism 1613-1801 (New York: Routledge).

Düzen, Cem (2015), Kuleli Vak'ası (Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Eisenstadt, Shmuel N. (2000), "Multiple Modernities", Daedalus, 129 (1): 1-29.

Elibol, Ahmet (2009), "Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü", Gazi Akademik Bakış, 3 (5): 21-40.

Fangjun, Cao (2009), "Modernization Theory and China's Road to Modernization", Chinese Studies in History, 43 (1): 7-19.

Gerschenkron, Alexander (1962), Economic Backwardness in Historical Perspective – A Book of Essays (New York, Washington ve Londra: Frederick A. Praeger Publishers).

Gerschenkron, Alexander (1970), Europe in the Russian Mirror: Four Lectures in Economic History (Cambridge: Cambridge University Press).

Gilman, Nils (2003), Mandarins of the Future – Modernization Theory in Cold War America (Maryland: The Johns Hopkins University Press).

Goffman, Daniel (2002), *The Ottoman Empire and Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press).

Haksever, Ahmet Cahit (2009), "Osmanlı'nın Son Döneminde Islahat ve Tarikatlar: Bektaşilik ve Nakşbendilik Örneği", *Ekev Akademi Dergisi*, 13 (38): 39-60.

Hale, William (2003), *Turkish Politics and the Military* (London: Routledge).

Hammond, Vincent E. (2009), *State Service in Sixteenth Century Novgorod: The First Century of the Pomestie System* (Lanham: University Press of America).

Haque, M. Shamsul (1999), *Restructuring Development Theories and Policies – A Critical Study* (New York: State University of New York Press).

Hellie, Richard (1999), "Russia, 1200-1815", Richard Bonney (der.), *The Rise of the Fiscal State in Europe c. 1200-1815* (Oxford: Oxford University Press).

Hosking, Geoffrey (1997), *Russia: People and Empire, 1552-1917* (Cambridge: Harvard University Press).

Hosking, Geoffrey (2011), *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla* (Istanbul: İletişim) (Çev: Kezban Acar).

İhsanoğlu, Ekmeleddin (1998), "Modernization Efforts in Science, Technology and Industry in the Ottoman Empire (18th and 19th Centuries)", Feza Günergün ve Shigehisa Kuriyama (der.), *The Introduction of Modern Science and Technology to Turkey and Japan* (Kyoto: International Research Center for Japanese Studies).

İğdemir, Uluğ (1937), *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma* (Ankara: Türk Tarih Kurumu).

Jiafeng, Wang (2009), "Some Reflections on Modernization Theory and Globalization Theory", *Chinese Studies in History*, 43 (1): 72-98.

Jones, Mark W. (1999), *Peter the Great: Linking Military Strategy to National Objectives in Imperial Russia* (Alabama: Maxwell Air Force Base).

Karpat, Kemal H. (1972), "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 3: 243-281.

Keleş, Hamza (2006), "Asakir-i Mansure-i Muhammediye Kanunnamesi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14 (1): 227-240.

Kodaman, Bayram (2007), "Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16: 1-24.

Konak, İsmet (2013), "Tarih Yazımında Alternatif Bir Model: Pokrovskiy Tarih Ekolü", Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (3): 99-118.

Kongar, Emre (2000), Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği (İstanbul: Remzi Kitabevi) (8. Baskı).

Krasinski, Henry (1876), The Cossacks of the Ukraine (New York: AMS Press).

Kunt, Metin (2000), "Siyasal Tarih (1600-1789)", Sina Akşin (der.), Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908 (İstanbul: Cem Yayınevi).

Kurat, Akdes Nimet (2010), Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar (Ankara: Türk Tarih Kurumu), (5. Baskı).

Lee, Stephen J. (1993), Peter the Great (London: Routledge).

Lerner, Daniel (1968), The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East (New York: Free Press).

Levy, Avigdor (1971), "The Officer Corps in Sultan Mahmud II's New Ottoman Army, 1826-1829", International Journal of Middle Eastern Studies, 2: 21-39.

Lipset, Seymour Martin (1963), Political Man – The Social Bases of Politics (New York: Anchor Books).

Mardin, Şerif (2002), Türk Modernleşmesi: Makaleler 4 (İstanbul: İletişim) (10. Baskı).

Martin, Janet (2012), "Economic Effectiveness of the Muscovite Pomest'e System: An Examination of Estate Incomes and Military Expenses in the Mid-16th Century", Brian J. Davies (der.), Warfare in Eastern Europe, 1500-1800 (Leiden: Brill).

Mazour, Anatole Gregory (1961), The First Russian Revolution, 1825: The Decembrist Movement (Stanford: Stanford University Press).

Milner-Gulland, Robin ve Nikolay Dejevskiy (1993), Rusya ve Sovyetler Birliği Tarihi (İstanbul: İletişim).

Mironov, Boris (2012), The Standart of Living and Revolutions in Russia, 1700-1917 (Oxon: Routledge).

Murphey, Rhoads (1999), Ottoman Warfare 1500-1700 (London: UCL Press).

Ortaylı, İlber (2008), Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi (Ankara: Cedit Neşriyat) (2.Baskı).

Özger, Yunus (2011), “Tanzimat Sonrası Osmanlı Kara Ordusunda Emeklilik İşlemlerine Dair Yapılan Düzenlemeler ve 1881 Tarihli Tekaüt Kanunnamesinin Tahlili”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 30: 201-237.

Özkaya, Yücel (1985), XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları).

Parker, Geoffrey (1996), *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* (Cambridge: Cambridge University Press) (2. Baskı).

Paul, Michael C. (2004), “The Military Revolution in Russia, 1550-1682”, *The Journal of Military History*, 68 (1): 9-45.

Peet, Richard ve Elaine Hartwick (2015), *Theories of Development – Contentions, Arguments, Alternatives* (New York ve Londra: The Guilford Press).

Plokhly, Serhii (2012), *The Cossack Myth: History and Nationhood in the Age of Empires* (Cambridge: Cambridge University Press).

Pokrovskiy, Mihail (2002), *Russkaya istoriya Tom: 3* (Sankt-Peterburg: izdatelstvo Poligon).

Polat, Hasan Ali (2011), “Lale Devri'nden Cihan Harbi'ne Giden Süreçte Osmanlı'daki Askeri Islahatlara Bir Bakış”, http://works.bepress.com/hasanali_polat/17/

Riasanovsky, Nicholas V. (2005), *Russian Identities: A Historical Survey* (Oxford: Oxford University Press).

Shaw, Stanford J. (1965), “The Origins of Ottoman Military Reform: the Nizam-ı Cedid Army of Sultan Selim III”, *The Journal of Modern History*, 37 (3): 291-306.

Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw (1977), *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume II, Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975* (Cambridge: Cambridge University Press).

Snyder, Jack (1994), “Russian Backwardness and the Future of Europe”, *Daedalus*, 123 (2): 179-201.

Stone, David R. (2006), *A Military History of Russia: From Ivan the Terrible to the War in Chechnya* (London: Praeger).

Stricker, Gerd (1990), “Old Believers in the Territory of the Russian Empire”, *Religion in Communist Lands*, 18 (1): 25-51.

Şahin, Muhammet (2006), “Osmanlı Yöneticilerinde Zihniyet Değişimi ve Batılılaşmanın Başlangıcı”, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 26 (3): 223-237.

Taki, Victor (2011), “Orientalism on the Margins: The Ottoman Empire under Russian Eyes”, Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History, 12 (2): 321-351.

Taylor, Brian D. (2003), Politics and the Russian Army: Civil-Military Relations, 1689-2000 (Cambridge: Cambridge University Press).

Teziç, Erdoğan (1976), 100 Soruda Siyasi Partiler: Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler (İstanbul: Gerçek Yayınevi).

Tunalı, Ayten Can (2003), Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusu'nda Yapılanma (1839-1876) (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Uyar, Hakkı (1999), Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi (İstanbul: Boyut).

Uyar, Mesut ve Edward J. Erickson, A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk (California: ABC-CLIO).

Vernadsky, George (2011), Rusya Tarihi (İstanbul: Selenge).

Yaşaroğlu, Hasan (2013), “Osmanlı'da Bir Darbe ve Tahlili: Genç Osman Örneği”, Turkish Studies, 8 (7): 705-732.

Yurdaydın, Hüseyin G. (2000), “Düşünce ve Bilim Tarihi (1600-1839)”, Sina Akşin (der.), Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908 (İstanbul: Cem Yayınevi).

Zarinebaf, Fariba (2011), “Models: A View from the Ottoman Margin”, Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History, 12 (2): 489-499.

Ze'evi, Dror ve Ehud R. Toledano (2015), “Social Transformation and the State in the Middle East”, Dror Ze'evi ve Ehud R. Toledano (der.), Society, Law, and Culture in the Middle East: 'Modernities' in the Making (Varşova ve Berlin: De Gruyter Open Ltd.).

Zeyrek, Suat (2014), “II. Meşrutiyet Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Ordu-Siyaset İlişkileri Üzerine Genel Bir Bakış”, Studies of the Ottoman Domain, 4 (6): 39-64.